

IMAGINI ALE ALTERITĂȚII ÎN PROZA FEMININĂ CONTEMPORANĂ

Alina BAKO

IMAGES OF ALTERITY IN THE CONTEMPORARY FEMININE PROSE

Contemporary women's prose writing has evolved along two distinct directions: on the one hand, the recollection of a recent past, carrying documentary, historical touches, a past linked to the communist age of the contemporary Romanian society, and, on the other hand, by a palatable return to the Phanariot era, with the help of an innovative linguistic and cultural reference. We are talking here about Doina Ruști's novel Mâța Vinerii published in 2017, which outlines a Balkan-Oriental atmosphere. The images of otherness are built on a number of levels on which multicultural elements are overlapping: the Turk (Ismail Bina), the Greek (Costas), the Romanian (Caterina Greceanu), the Gypsy (Silică the cook), the French (Dubois). Seen through the female character's eyes, a woman seemingly descending from the Homeric line of Circe the witch or from the picturesque description of Saint Augustine or of Thomas Aquinas, the others become magic formulae of analysis, an imagological exercise of defining the communities that they illustrate. Another form of alterity is analyzed at the second tier of the narrative, which, beyond the historical descriptions, is refined by the choice of "magic formulae", the witch's butter or ova mora and which test the linguistic inventiveness, becoming an occasion for the insertion of the fantastic in the narrative, through the use of magic. The little witch is different from the others, and Sator's discovery proposes a third dimension of alterity.

Keywords: women's prose, images, otherness, multiculturalism

Proza feminină contemporană a evoluat, urmând două direcții distincte: pe de o parte, rememorarea unui trecut recent, cu accente documentare, istorice, legat de perioada comunistă a societății românești contemporane, iar pe de altă parte printr-o întoarcere savuroasă în epoca fanariotă, într-un recurs lingvistic și cultural inedit. *Mâța Vinerii*,

romanul Doinei Ruști apărut în 2017, creionează o atmosferă balcanic orientală în care imaginile alterității se construiesc pe mai multe paliere, care suprapun elemente de multiculturalitate: turcul (Ismail Bina), grecul (Costas), românul (Caterina Greceanu), țiganul (bucătarul Silică), francezul (Dubois). Văzuți prin ochii personajului feminin, coborâți parcă din stirpea homerică a vrăjitoarei Circe sau din descrierile pitorești ale Sfântului Augustin sau Toma d'Aquino, *ceilalți* devin formule magice de analiză, exercițiu imagologic de definire a comunităților pe care le reprezintă. Tot o formă a alterității este analizată și la nivelul al doilea al narațiunii care, trecând de reprezentările istorice, se rafinează prin recursul la „rețete magice”, untul de scorpie sau *ova mora* și care pun la încercare inventivitatea lingvistică, devenind prilej pentru inserarea fantasticului, prin magic, în narațiune. Mica vrăjitoare este *altfel* față de ceilalți, iar descoperirea lui *Sator* propune o a treia dimensiune a alterității.

Ochii pestriți ai Bucureștiului

Târgul Bucureștiului, așa cum este descris, într-o reconstituire metafictională a urbei, transmite ideea unei multiculturalități perpetue, care naște o permanentă redefinire a sinelui, accentuată de prejudecăți aruncate fără teamă în discurs. Relațiile dintre turci, greci și valahi sunt stabilite clar de la început, așa cum sunt intrate în conștiința publică: „Toate astea se întâmplau pe vremea lui Costas, căci una dintre cele mai mari distracții ale Porții Turcești era să-l prostească pe câte-un grec că putea să se facă principe și stăpân peste o țară valahă, la prețul modest de numai 400 de pungi cu bănuți.”¹ Imaginea lui Costas este astfel realizată încă de la început, sub semnul unui stigmat, al grecului, care nu are alt merit, decât acela de a furniza suma necesară obținerii tronului. Imaginea stereotipică a grecului este legată de domniile fanariote,

¹ Doina Ruști, *Mâța Vinerii*, Iași, Editura Polirom, 2017, p.7.

așa cum s-au întipărit în mentalitatea românului². Amestecul de străini și autohtoni se situează în directă descendență a prozei lui Anton Pann, fiind grefat pe același aspect pestriț al unui București văzut prin ochii unei copile, purtând numele magic de Mâța Vinerii, care înregistrează simplu imagini ce se derulează giroscopic. Momentele narative care descriu mulțimi generalizează, obținând un efect de epocă viu: „toată grecimea ieșise de la Academie, feciori de fanarioți și de boierime valahă, ca să-și arate simpatia față de francezi și mai ales față de Napoleon, pe care până și sultanul îl vedea cu ochi buni.”³ Informațiile istorice, care determină această formă de metaficțiune narativă, răspund unei nevoi acute a cititorului contemporan de ancorare în istorie, într-o realitate chiar dacă în mare contrafăcută, gestionează bine criza lecturii și a lipsei de repere de identitate. Stereotipiile funcționează impecabil în proza Doinei Ruști, fiind verificate de fiecare dată. Grecii fanarioți puneau „bir”, „îi dau cu Revoluția”, referire la eterie și mișcarea socială ce culminează cu anul 1821, la care se adaugă talentul oratoric, muzele grecești ale retoricii și cântecului. Formulele magice se îngemănează cu cele ale solitudinii personajului feminin principal, care percepe istoria tot ca pe un plan fantastic, la care ia parte fără voie: „În timp ce Costas pune bir peste bir, iar românii așteptau să fie schimbat, grecii, care erau cei mai mulți megleniți din Thessaliniki, îi dădeau în continuare cu Revoluția prin toate ospătăriile mai de soi, care răsuna de retorică și

² „(...) o civilizație română cu ișlicuri și benișuri ar fi doar un muzeu. (...) străinii înșiși privind orașele noastre sunt dezamăgiți de influențele exterioare și sunt porniți să admire #ces tziganes authentiques#, spectacol de bălci policrom. (...) Francezii sunt cartezieni, dar unii sunt mistici, englezii sunt pragmatici, dar mulți sunt niște visători, germanii sunt romantici și sistematici, dar printre ei sunt sceptici și dezordonați. Specificitatea nu e o notă unică, ci o notă cu precădere.” G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1985, p. 973

³ Ibidem, p.54.

cântece.”⁴ Așuprirea românilor este o idee-matcă, vehiculată în întreaga istorie culturală română. Astfel, D. Drăghicescu citează un hrisov din 1630 dat de Leon Tomșa, cu privire la imaginea grecului: „văzând atâta sărăcie și pustiire a țării, căutat-am Domnia mea și cu tot sfatul țării ca să aflăm de unde cad acele nevoi pe țară (...) toate nevoile și sărăcia încep de la grecii streini, care amestecă domniile și vând țara fără milă” sau într-un alt document al lui Matei Basarab, din 1639, „grecii, care spurcându-și mâinile lor cu ocărătoarea mită, cub vicleana taină începuse a vinde și a cârciumări sfintele mănăstiri ale țării.”⁵ Documentele istorice atestă o anume imagine pe care grecii o aveau în societatea autohtonă din acea perioadă, în care sunt remarcate elementele viciate ce se identifică străinului, intrusului. Grecul Costas este cel care i-l răpește Caterinei Greceanu pe bucătarul Silică, fapt nemaipomenit, în viziunea naratorului-copil, încălcând legile nescrise. În jurul ideii de enogastronomie se coagulează și desfășurarea epică ulterioară.

Conformându-se aceluiași idei provenite din imagini stereotipice, ale înrâuririi copleșitoare a Orientului asupra spiritului românilor, Șeineanu identifica modul în care mâncau și abundența ce îndemna la moliciunea sufletului „Mâncările, foarte numeroase și picante, 15 până la 20 și (la ziafaturi sau zevchiuri) chiar 30 de feluri, se succedau repede, aduse fiind de servitori pe tablale, pe când mesenii ședeau tucește pe divan”⁶. *Mâța Vinerii* cuprinde numeroase referințe mitico-reale ale unor rețete de bucătărie, interesul pentru îndestularea stomacului fiind

⁴ Ibidem, p.60.

⁵ D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Historia, 2006, p.248. Comentariul cercetătorului este unul acid, dând o explicație personală pentru multe dintre tarele societății românești, chiar actuale: „lasă în spiritul public al orașelor, mai ales, ceva din duplicitatea, ceva din perfidia dezbinatoare, cu echivocul zavistnic și corupt, cu lipsa de demnitate și cu lingușirea dublată de un orgoliu bolnav cunoscut la Bizanțului” (p. 252)

⁶ Șeineanu, p.212.

văzut drept o trăsătură a străinului. Grecul Costas însă rămâne o figură de plastilină, fiind la cheremul bucătarului-vrăjitor, un ucenic-vrăjitor degenerat, cu origine umilă, care își încearcă rețetele asupra trupului și sufletului celor ce îi gustă preparatele. Pasiunea pentru bucătărie este legată de trăirea intensă a senzațiilor, într-o lume balcanică, senzorialul dominând marea scenă narativă.

Imaginea țiganului este în acord cu aceea întipărită în codul mentalitar românesc, echivalarea acestuia cu robul fiind cel mai des întâlnită. Perceperea alterității ca urmare a unui amănunt fizic, cum e culoarea pielii, este un element de discriminare existent în întreaga cultură. „Silică era născut din țigani care purtau amprenta unei case mari de boieri. Căci orice rob are pecetea stăpânului întipărită pe față, în mișcări și chiar în felul în care își poartă zdrențele de pe el. Mai ales în București nu e deloc greu să-ți dai seama cui aparține vreun țigan, dacă e crescut la boieri dacă e luat târg, după ce-a trecut prin mai multe mâini.” O altă ipostază ce verifică încă o dată imaginea stereotipică a țiganilor, aceea de a fi buni muzicanți, este aceea ce percutează precum o altă voce narativă, care judecă și nu se abat de la adevăr, o încercare de metaliteratură evidentă: „Lăutarii lui Văcărescu erau așteptați peste tot, căci niciodată nu înfloreau faptele. Zilnic cântau, anunțând ce se gătise la Palat și așa mai aflau și amărății ce băga în el pretențiosul Costas.”⁷ Aceeași imagine a țiganului lăutar se găsește în mai multe scrieri de acest tip, ca în romanul Simonei Antonescu, *Hanul lui Manuc*, în care lăutarul devine un mod de a influența evoluția faptelor, datorită credibilității sale. Stereotipia se concentrează astfel pe câteva dintre trăsăturile prin care este recunoscut drept *străinul*, celălalt, diferit. Universul magic care înconjoară personajele ce aparțin acestei etnii este sugerat de aluzii clare la sensibilitatea exacerbată a simțurilor: „Omul

⁷ Ibidem, p.40.

deștept n-ascultă nenorocirile străinilor ca să se ferească de ele, ci pentru că într-o poveste, mai ales nefericită, se află mărunțișurile care dau farmecul viețuirii. Iar Silică avea nas pentru parfumuri și ochi pentru nuanțele cele mai ascunse.”⁸. Dacă *intrusul* reprezentat de cuceritorii turci și domnii fanarioți creează o anume atitudine de observarea a defectelor și zugrăvirea unor obiceiuri, aspecte vestimentare sau de natură personală, precum viața lui Costa, în privința unei alte imagini a celui alt, țiganul, viziunea se schimbă. Silică, bucătarul în jurul căruia se concentrează aventura gastronomică a urbei ce începea de la Poarta Turcului, are acces la un simulacru al cărții magice a lui Zaval. „Cartea bucatelor rele” nu îi aparține lui pentru că el nu are acces la rețetele sacre, în măsură să schimbe destine umane. Singură Pâtca descoperă, în finalul romanului, adevărata carte, dezlegând ghicitoarea pe care o însăilase, prin tot felul de indicii, în timpul vieții și după moarte, înțeleptul Zaval. „Moșicul”, așa cum îl numește personajul feminin, conturează figura magului, care în laboratorul lui naște și renaște esențele alchimice și rețetele care schimbă sufletul omului. Despre el aflăm că era „filandru”, minoritățile sexuale fiind văzute tot ca forme ale alterității, definită în sensul diferenței. „Zaval era filandru, și încă unul dintre cei mai fermecători. Nu era bărbat căruia să nu-i tremure genunchii la auzul cuvintelor sale. Avea darul vorbirii, chiar și-acum îi mai țin minte vocea și aburii adormitori ai fiecărui cuvânt. Iar dintre bărbații care roiau pe lângă el, cel mai iubit era Iulian.”⁹ Puterea orfică a cuvântului constituie izvorul darului său de a fermeca. Comunicarea se face cu talent oratoric, fiind o formă de subjugare, de supunere a celorlalți. Detaliile legate de aspectul exterior, precum inimioara desenată pe obraz sau cerceul sunt repere simbolice care fac personajul memorabil.

⁸ Ibidem, pp.131-132.

⁹ Ibidem, p.16

Transparența scriiturii Doinei Ruști este studiată, permițând cititorului să identifice tiparele mitice și culturale. Folosindu-se de pretexte gastronomice, calchiind viziunea pantagruelică rablesiană a unor ospețe, de data aceasta la curtea domnului fanariot. Cu toate acestea, fraze precum aceasta determină o profunzime ce depășește nivelul senzorial, construind o imagine complexă a unui rețetar secret, în măsură să aibă putere de viață și de moarte asupra corpului uman. „Căci o mâncare nu este doar nutrețul care face carnea să crească, ci un amestec de fapte și parfumuri, un timp total, în care colcăie viața, cu toate întâlnirile, pasiunile și aspirațiile unui număr mare de oameni.”¹⁰. A mânca echivalează cu a trăi, vitalitatea fiind determinată, dacă ar fi să îl parafrazăm pe Nietzsche, de hrana pe care omul i-o oferă corpului. Există o întregă literatură, care studiază modul în care hrana influențează individul uman și studii filosofice, care analizează cum o societatea poate fi caracterizată prin observarea obiceiurilor alimentare. Ceea ce Michel Onfray numea gastrosofie (termen compus din gastro și sophia), devine un instrument esențial pentru analiza de față. Pentru filosoful francez „corpul este singura cale de acces la cunoaștere”¹¹, iar tezele sale se axează pe legăturile indisolubile pe care le presupune hrana, ca materialitate și spiritul. În romanul Doine Ruști apare o astfel de idee, personajele colportând un hedonism feroce, așa cum apare în acest fragment: „Pasta de linte era ca o guvernantă bătrână, care devenea desfrânată imediat ce-o acoperea cu felioare de ceapă, prăjite în unt. Când lua prepelițele în palmă, simțea fiorul pe care ți-l dă sânul de față necoaptă. Le mozolea cu miere și ardei iute, le făcea cuib de spanac și avea grijă să le îmbete cu vin de smochine.”¹² Senzorialul depășește limitele, devenind o

¹⁰ Ibidem, p.132

¹¹ Michel Onfray, *Le ventre des philosophes, Critique de la raison diététique*, Paris, Grasset, 1989, p.16.

¹² Ibidem, p.133.

formă de confundare a spațiilor, în care simțurile se pierd și se amestecă, în cunoscuta tradiție orientală. Cărțile de rețete se regăsesc și în cultura română din secolul al XIX-lea, amintind binecunoscuta „200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești“, ale lui Mihail Kogalniceanu și Costache Negruzzi. Alte scrieri de acest tip întâlnim și la Pastorel Teodoreanu, gastronomia devenind un loc de metisaj al culturilor alternative, existente în acel moment, în societatea română.

De plăcerile trupului este legată și imaginea pe care o construiește Doina Ruști turcului. Sunt identificate toate nucleele care pescuiesc într-o rețea de imagini stereotip în memoria culturală a lectorului român. Alteritatea constă astfel și în recunoașterea angoaselor istorice pe care le determină perioadele grele din istoria română. Ismai Bina Emeni, deținătorul puterii, cel care îi decide soarta domnului fanariot Costa, întrunește mai multe trăsături: „ciubuc”, „era tolănit”, „foi de tutun și cafea”. Arome ale Orientului, în care timpul își încetinește scurgerea, se împletesc cu violența și teama pe care o inspiră: „pe o canapea largă, un bărbat trăgea cu lene dintr-un ciubuc. Era îmbrăcat cu anterior ghiurghiuliu (...) Bărbatul tolănit pe canapea era Ismail Bina Emeni”¹³. Cromatica este una ce imprimă imagini violente, în acord cu universul pestriț, balcanic. „Turcul era dichisit cu o mantiluță de ghermeșit, verde cum e brotacul. Îl însoțeau doi dintre oamenii lui, care miroseau a tabac. Tot grupul, de fapt, părea că fusese ținut în foi de tutun și cafea”.¹⁴

¹³ Ibidem, p.59

¹⁴ Ibidem, p.164

Străinul sunt eu

Acesta este mesajul pe care îl transmite finalul romanului, o dată cu rezolvarea ghicitorii sau, mai degrabă, cu punerea pieselor unui puzzle, cap la cap. Recunoșterea în Silică, țiganul bucătar, a fratelui său neștiut echivalează cu o identificare cu celălalt, cel de la care se luptase să ia cartea bucatelor magice. Cu atât mai mult este trăită cu intensitate, cu cât imaginea țiganului coagulată din frânturi de vorbe ale celor din jur sau din observații proprii, era una a priceperii la gătitul bucatelor magice, dar în care apare, de multe ori, greșeala. Imperfecțiunea aceasta se naște tot dintr-un complex, pe care îl exploatează în narațiune autoarea, al diferenței, sau, mai degrabă al conștientizării unei alterități care produce inadaptația. „Dar ține minte un lucru: sângele nu doar că nu se face apă, dar are puterea să lege mințile una de alta. Silică e făcut cu un țigan, mort și el. Nu te teme! Sângele nu are culoare. Și nici nu alege în ce vână să curgă. Dacă te uiți bine, aveți multe la fel. Tu ești singura lui rudă...”¹⁵

Mâța Vinerii, mica vrăjitoare, care trăise într-o lume magică, conștientizează că magia face parte din propria ființă, din acel Sator, binele și rău împreună, care ar corespunde, în viziunea noastră, nietzscheenei „voințe de putere”. Scriitoarea pune în slujba narațiunii o vocație de căutător, arheolog în lumea simțurilor, care adaugă sensibilității, magicul dat de o perioadă istorică învăluită în aburii denși ai uitării. Situându-se în zona metaficțiunii istorice, dar adăugându-se realismului magic, romanul își construiește spațiul narativ pe palierele multiple ale alterității. Dezbrăcat de retorică și stereotipiile date de mentalități, textul spune poveste maturizării unei copile, prinse în mrejele unei lumi în permanentă schimbare, în care identitatea se construiește greu, din fragmente disperate, descoperite cu efort.

Bibliografie:

¹⁵ Doina Ruști, *Op.cit.*, p.251.

BRIGGS, Robin, *Witches and Neighbors: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, New York-London, 1996.
CALINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1985
DRAGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Historia, 2006
ONFRAY, Michel, *Le ventre des philosophes, Critique de la raison diététique*, Paris, Grasset, 1989
RUȘTI, Doina, *Mâța Vinerii*, Polirom, Iași, 2017.

~~~~~
Alina BAKO: Lector dr., Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Studii Romanice, Facultatea de Litere și Arte. Studii postdoctorale la Academia Română (2014-2015). Membră a Centrului de Cercetări Filologice și Interculturale din cadrul Facultății de Litere și Arte a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, membră a Centrului de Cercetare a Imaginarului „Speculum” al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, membră a European Narratology Network (ENN), membră a Centre de Recherche sur la Littérature des Voyages. Volume: *Dinamica imaginarului poetic. Grupul oniric românesc*, 2012 (Premiul Uniunii Scriitorilor Filiala Cluj, Premiul Uniunii Scriitorilor pentru debut în Critică- Filiala Sibiu); *Voies et voix de l’imaginaire roumain: Le groupe des poètes oniriques. Leonid Dimov, Emil Brumaru, Vintilă Ivănceanu, Virgil Mazilescu, Daniel Turcea* Sarrebruck, Germania, Editions universitaires européennes, 2012; *Reprezentări ale bolii și maladii ale sistemului socio-politic în romanul românesc (1960-1980)*, 2015. În volume colective din străinătate: *L’exil onirique. Dumitru Tsepeneag et Leonid Dimov*, în *Exils et transferts culturels dans l’Europe moderne*, Cahiers de la Nouvelle Europe. Collection du Centre Interuniversitaire d’Etudes Hongroises et Finlandaises, nr.21, Paris, L’Harmattan, 2015; *L’espace fermé et les représentations des maladies imaginaires et imaginées dans le roman roumain des années 1960-1980*, Aracnee Editrice, Palermo; *La subversion de l’imaginaire: le cas de la littérature roumaine*, în „Anais do II Congresso Internacional do Centre de Recherches Internationales sur l’Imaginaire: A teoria geral do imaginario 50 anos depois: conceitos, nocoes, metáforas”, Imaginalis, Porto Alegres, Brazilia, 2015. Participări la conferințe din țară și din străinătate. Colaborări la revistele: „Transilvania”,

„Steaua”, „Annales Universitatis Apulensis”, „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, „Caiete Critice”, „Studia Universitatis Petru Maior”, „Caietele Echinox”, „Text și discurs religios”, „Langue et Littérature. Répères identitaires en contexte européen”, „*Communication interculturelle et littérature*”, „International Journal of Humanities and Cultural Studies (IJHCS)” etc. Secretar de redacție al publicației „Caietele Lucian Blaga”. Stagii de cercetare la Universitatea „Michel de Montaigne” din Bordeaux, Universitatea Sophia Antipolis din Nisa, Universitatea Oxford Brookes, Oxford, Anglia, Universitatea Macedonia din Salonic. Profesor-invitat la Universitatea ISMAI Porto, Universitatea „Stendhal” Grenoble, BLCU (Beijing Language and Culture University).